

תפילה בבית העלמין ותפילה על קברות צדיקים

ליל הפוגרום לפני ע"ט שנים

הלילה ט"ז מרחשון, נציין 79 שנית לליל הפוגרום, הידוע בכינויו העממי-ליל ה**בדולח**. ראוי שנציין תאריך זה, מאחר ורבים מחברי הקהילה משתייכים למשפחות שחוו את השואה בכלל ואת ליל הפוגרום בפרט.

ליל הפוגרום מציין את תחילתה האמיתית של השואה בשני מובנים לפחות.

[1] זו הפעם הראשונה שהנאצים עברו ממעשי חקיקה ואפליה, לביצוע פוגרום של ממש. הפוגרום היה מתוכנן היטב, ונערך בהיקף כלל ארצי. באותו לילה מר ונמהר, נהרסו כ-1400 בתי כנסיות ונרצחו כמה מאות יהודים. היתה זו מכה אנושה לאפשרות היהודים להמשיך את ניהול חיי הקהילות בגרמניה.

[2] זו הפעם הראשונה בה הוכיחו הגרמנים שניתן לפגוע ביהודים ולא להיחשף לתגובה קשה מדי מצד אומות העולם.

המסע לגרמניה וביקורי הקברים

במקרה או שלא במקרה, חזרנו השבוע ממסע שורשים בגרמניה, בה נולדו וחיו הורי וכן הוריה של נחמה.

בקרנו במקומות מושבותם של אבותינו, ובקרנו בבתי הקברות בהם הם נחים מנוחת עולמים.

מאחר ושהינו בדרומה של גרמניה, סרנו גם לקברו של הרב של מיכלשטט (1768-1848) הרב זעקל וורמסר, הידוע יותר בכינויו '**הבעל שם ממילשטט**'. כמו כן בקרנו בבית הקברות העתיק ביותר באירופה בוורמס-וורמייזא שבעמק הריינוס. בוורמס קבורים רבים מחכמי אשכנז של ימי הביניים, המפורסמים שבהם הם **המהר"ם מרוטנבורג**, מהדור האחרון של בעלי התוספות (1293-המאה ה"ג), ו**המהרי"ל** אבי המנהג האשכנזי (1427-המאה ה"ד).

בכל מקום שאליו הגענו, היו הקברים מכוסים במאות ואולי אלפים של פתקאות, עם שמות ובקשות. מחזה שלא כל כך מוכר לנו ממסורת בית אבא באשכנז. על פי מסורת זו לא היינו מרבים לבקר בבתי הקברות, ומשביקרו שם לא היינו נוהגים לבקש מהנפטר דבר, בגלל שיש בכך משום

'דרישה אל המתים' על פי הפסוק בפרשת שופטים. (דברים יח),

(י) **לֹא-יִמָּצָא בְךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ-וּבִתּוֹ בְּאֵשׁ קֶסֶם קְסָמִים מְעוֹגֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף:**
(יא) **וְחָבֵר חָבֵר וְשָׁאֵל אוֹב וְיִדְעוּנִי וְדַרְשׁ אֶל-הַמֵּתִים:**

שיטת המהרי"ל בענין ביקורי קברים

הסתירה הזו בין המנהג לבין המציאות, הביאה אותי לבדוק מה אומר המהרי"ל עצמו על הביקור בבית הקברות. המהרי"ל מתייחס לכך בהלכות תענית.

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות תענית סעיף יח. מה שרגילין ללכת לבית הקברות בתעניות, יש כמה טעמים בגמ',¹

[1] לומר שאם אין אתה מרחם עלינו לראות בעיני תעניתנו **הרינו מתים ח"ו**.

[2] ואמר דנראה לו טעם אחר משום דבבית הקברות מקום מנוחת הצדיקים, ומתוך כך הוא **מקום קדוש וטהור** והתפילה נתקבלה ביותר על אדמת קדש.

[3] והמשתטח על קברי הצדיקים ומתפלל אל **ישים מגמתו נגד המתים השוכבים שם**, אך יבקש מאת השם יתברך שיתן אליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר תנצב"ה.

שלושה דברים אנו למדים מההלכה שכתב המהרי"ל.

- יש חיוב בהליכה לבית העלמין, כדי שייטיב האדם מעשיו ויעשה תשובה, וקברות של מתים מביאים אותו לידי כך.
- קברי הצדיקים יש בהם משום קדושה, וטוב להתפלל שם.
- אסור לבקש מהמתים דבר, ויש לכווין התפילה בכל מצב אל הקב"ה בלבד.

¹ תלמוד בבלי מסכת תענית דף טז עמוד א, למה יוצאין לבית הקברות? פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הרי אנו חשובין לפניך כמתים, וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים. מאי בינייהו? איכא בינייהו קברי נכרים.

אך מסתבר שכל הנושא של הביקור בבית הקברות, ועל קברות צדיקים בפרט, מעסיק ביותר את ספרות ההלכה.

כדי שנוכל בשני שעורים קצרים להסביר כמה מהעקרונות של הלכות אלה, נחלק את הדיון לשניים, על פי שני יסודות שלמעשה מגדירים את כל ההלכות הקשורות לבתי העלמין. (אנו מתעלמים בדיונים שלנו משלושה נושאים משיקים, שאינם ממש מעניינים. [1] טומאת מת והרחקת הכוהנים. [2] איסור ההנאה מהמת. [3] איסור בזיון המת).

בלשון ההלכה, שני היסודות שסביבם מתפתח הדיון ביחסינו לבית העלמין הם:

1. לועג לרש

2. דורש אל המתים.

על פי אלה קבעו חכמים את ההלכות. היום נעסוק בלועג לרש, ובשבוע הבא בדורש אל המתים.

העקרון של לועג לרש

הביטוי 'לועג לרש' נלקח מספר משלי פרק יז, (ה) לַעַג לְרֵשׁ חָרַף עֲשָׂהוּ שִׁמְחָה לְאִיד לֹא יִנְקֶה: על פי הפשט, אדם המנצל את חולשת האביון, ולועג לו מתוך ידיעה שאין מי שיעמוד כנגדו, נחשב כמי שמחרף שם שמים, והקב"ה לא ינקה את עונו.

הגמרא מיישמת הפסוק דווקא כלפי המת, הנחשב כאן כרש, שהרי הוא עני מהמצוות שכבר אין מחייבות אותו. וכך למדנו במסכת סוטה (מג:), רבי אליעזר בן יעקב: **מת תופס ארבע אמות לק"ש, דכתיב: לועג לרש חרף עושהו.** ורש"י מסביר,

לקריאת שמע - שאסור לקרות בארבע אמותיו משום לועג לרש שזה קורא וזה אינו יכול לקרות.

אין לקרא ק"ש בסמיכות למת, משום שיש כאן לעג מסויים. בבחינת 'אנו קוראים שמע כי אנו מחוייבים ומסוגלים, ואילו המת פטור מהמצוות'. ההלכה הורחבה גם לגבי בית הקברות. וכן נאמר במסכת ברכות (יח.),

תניא: לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא, ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו! התם תוך ארבע [אמות] הוא דאסור, חוץ לארבע אמות חייב (לקרוא את שמע).

והרמב"ם מביא דין זה להלכה, (כשהוא מוסיף עוד הלכות הנובעות משני עקרונות נוספים. [1] המת אסור בהנאה. [2] אין לנהוג ליד המת בקלות ראש.

ואלה אינם מעניין שעורנו זה)

(הלכות אבל פרק יד הלכה יג),

בתי הקברות אסורין בהנאה, כיצד אין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין עושין בהן מלאכה, ולא קורין בהן ולא שונין בהן, כללו של דבר אין ניאותין בהן, ולא נוהגין בהן קלות ראש, לא ילך אדם בתוך ארבע אמות של קבר ותפילין בידו וספר תורה בזרועו, ולא יתפלל שם, וברחוק ארבע אמות מותר.

והמחבר בכסף משנה מדגיש שהלעג מתקיים רק אם עושים מעשה של מצווה.

לא ילך אדם וכו'. ברייתא פרק מי שמת (דף י"ח) ובנוסחי דידן גבי גבי ספר תורה לא יהלך אדם בבית"ק וס"ת בזרועו ויקרא בו, והכי מסתבר דבלא קריאה בו מאי לועג לראש איכא:

במציאות מקימים אולם תפילה קבוע על קבר

הצדיק, תשובת ה'ציץ אליעזר'

למרות הלכה מפורשת זו, אנו מוצאים היום שעל הרבה מקברות הצדיקים מקיימים תפילות קבועות. כך במערת המכפלה, כך בקבר רחל, כך במירון, וכך באומן, על קברו של רבי נחמן מברסלב.

ונוהגים כך כאילו אין בעיה כלל.

אנו נעסוק היום בתשובתו של הציץ אליעזר, שניתנה בשנת 1992, כשהחלה הנסיעה ההמונית לאומן. השאלה היתה האם מותר להתפלל על ציונו של רבי נחמן, בעיטור של טלי ותפילין, בהנחה שהציון הוא חלק מבית קברות יהודי עתיק.

הרב ולדנברג לא נשאל על כך קודם לכן, מאחר וגם מערת המכפלה וגם קבר רחל וגם קבר הרשב"י במירון לא מצויים בבית קברות, והיה מקובל שניתן להתפלל על קברות צדיקים ואף לקבוע שם בית כנסת ובית מדרש קבועים.²

² וזה נוסח השאלה כמופיע בשו"ת ציץ אליעזר חלק יט סימן ג
אודות תפלה ולבישת טלית ותפילין בבית העלמין בזמנינו ובמסיבות מיוחדות.

ב"ה, כ' כסלו. תשנ"א, ירושלים עיה"ק תובב"א נשאלתי מת"ח אחד מחשובי חסידי בראסלב בנוגע לתפלה ולבישת ט"ת בבית העלמין ובזה"ל:

הרב ולדנברג נוטה להתיר, אם כי נראה שההיתר דחוק מעט.³ הוא מבסס את היתרו על שלושה מהלכים. שניים טכניים והשלישי ערכי.

1. עומק הטמנת המת

הראשון מתבסס על הבחנה טכנית. כשם שראינו בגמרא שהקברה המחייבת למת היא 4 אמות, כך יש גם עומק של 10 טפחים המשחרר את האדם מקרבה לקבר.

ולא הבנתי אל נכון נימוק זה, ועוד התקשתי בכך שהרב ולדנברג ניתלה בו כנימוק העיקרי להיתר. ההרחקה מהמת המצוי בהפרש גובה של י' טפחים רלבנטית לשהייה ליד המת. שם נראה שכשם שבמרחק של ארבע אמות יצא מרשות המת לענין לועג לרש, כך יהיה גם אם יתרחק במרחק אנכי של י' טפחים. ענין זה הועתק כנראה מרשויות השבת.

לעומת זאת עומק קבורת המת בבית הקברות לא אמורה להשפיע על כך כלל. עקרון הלעג לרש, נועד לחנך אותנו, ובהיותו בבית העלמין, אין בכלל חשיבות לעומק הקברים, שהרי אנו מסתובבים בין הקברות והמצבות. יהיה עלינו לעיין בהעמק שאלה כדי לבחון בדיוק את הנמקת הנצ"ב.

2. בית העלמין שמסביב נחרש ובוטל

קיים ספק אם עדיין נוכל לראות בקבר חלק מבית עלמין. הרשויות הרסו את כל בית הקברות, וכנראה בגלל אימתם מרבי נחמן, השאירו את קברו של הרב נחמן. נמצא שגם כאן, עובר הציון ממעמד של בית עלמין, למעמד של קבר צדיק.

3. תפילה ליד ציון הצדיק אינה נחשבת ללעג

לציון הק'. ובפרט במסיבות המיוחדות של זאת השאלה, ואשר נוהרים ובאים לשם ממרחקי קצוי ארץ בכמיהה קדושה ומיוחדת.

4. נימוק שלישי, יתכן ואין יותר קברים מסביב ועוד זאת שהשטח כשלעצמו הוא ג"כ מקום מסופק אם היה שם מסביב בי"ק, או אם קיים עדנה, היות וזה עידן ועידנין היה זה מקום מופקר ועזוב וידי זרים שלטו שם. וכפי הידוע לדאבוננו מהרבה מקומות כגון אלה שחרשו ועקרו מן השורש במחרישה עמוקה כל מה שהי' שם, וניתן על כן לחשוב ולהניח שאפי' אם היה שם בי"ח, יד רשעים כבר שלטה ופינו הכל. ורק מפני הפחד המיוחד שעברה על פניהם משמי מרום מפני קדושתו של הצדיק זיע"א לא העיזו לנגוע גם במקום מקודש זה.

4. סיכום, היתר על פי הנצי"ב עם תוספות משניות מובן שהעיקר בזה ביסוד ההיתר הוא על יסוד חילוקו של הגאון הנצי"ב ז"ל כנ"ל, וכל האמור משמשים כסניפים נוספים.

בברכה ובהוקרה אליעזר יהודא וולדינברג

אשאלה ממנו מענה, על דבר שלאחרונה נפתחו שערי ציון של רבנו הק' מברסלב זיע"א, והשירות מצויות שם, והרבה אנשים עולים להשתטח על ציונו הק', והרבה שואלים איך להתנהג שם בענין הנחת טלית ותפילין ותפילה וכו'. דכפי המקובל היה שם בית החיים. אבל זה רק כפי המקובל אבל עד ראייה שבא יבוא ויאמר שהיה למראה עיניו קברים לא היה. ובזמן האחרון מצאו כמרחק של עשר אמות מהמקום הזה עצמות וכדומה, אבל המקום שאנחנו עומדים שם בתפילה לא מצאו שום סימן.

והנה אין אנו מבקשים היתר על עצם קבורתו של הצדיק להתפלל שם, כי על זה דבר פשוט כפי אשר קיימו וקבלו מדור דור להתפלל על ידי קברי צדיקים, רק זה קמיבעי לן על זה שמקובל שיש סמוך לקבר הצדיק עוד קברים ועל זה באנו לשאול לדעת את המעשה אשר נעשה.

והנה כאשר גברה שם מלכות הרשעה והחריבה את כל בתי תפילתנו וגלה יקרנו וכל נחלתינו נהפכה לזרים, ואין לנו שיעור רק המקום הקדוש והנורא הזה שיכולים שם בעיר אומאן להתפלל, ע"כ אבקשה נא מכבודו הרמה שירנו את המעשה אשר נעשה עכ"ל השאלה.

³ תשובת ה'ציץ אליעזר'

וזאת שהשבתי בקצרה. (הכותרות הוספו על ידי)

1. חידושו של הנצי"ב, על הרחקה בעומק של י' טפחים

הנה הגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק שאלה על השאלות פ' חיי שרה שאילתא י"ד אות ו', מחדש לומר שיש להקל בזה"ז בתפילה וכו' בבית קברות, היות שנהגו כעת להעמיק הקבר יותר מעשרה טפחים והווי רשות אחרת. וכדתיא בברכות ד' כ"ה א' ואם היה מקום גבוה י' טפחים או נמוך י' טפחים, יושב בצדו וקורא וקורא/ק"ש וכו'. וכש"כ כשנקבר. ואין ביה"ק חמור ממת המונח בגלוי. ובימי הגמ' הי' המנהג שלא להעמיק הקבר כמש"כ התוס' במו"ק ד' ה' ב' ד"ה המנפח עיין שם, ואין סתירה מפורשת ברמב"ם ובשו"ע נגד חילוק זה, ע"ש.

2. תמיכה בגישת הנצי"ב על ידי השדי חמד וש"ת זקן אהרון

ועיין בשדי חמד מערכת אבילות אות קט"ו שמעתיק ג"כ דברי העמק שאלה בקצרה, וקורא קילוס לעצם חילוקו זה, וכותב דנראה דהדין אמת ומיליה מילי דסברא נינהו עיין שם.

גם לרבות בספר שו"ת זקן אהרן (וואלקין) חלק ב' סימן פ"ה כותב על אודות חילוקו של העמק שאלה דהדין אמת, ומוסיף דברים בראי' וחיזוק.

3. חידוש ב', ברגע שמקום נחשב על ידי הציבור, אין כאן יותר לועג לרש

ועוד כותב גם סברא דאין כאן לועג לרש היות ומחשיב עי"ז מקום קבורתם למקום קדוש להתפלל שם וזהו כבודם ע"ש. אבל סברא זאת היא כנגד הנפסק לאיסור, ויש רק לומר דהיא שייכת ביותר כשציבור שלם מתאסף ומתפלל שם ביחד, כבכגון נידון שאלתנו שמתאספים ובאים לשם כך ממרחקים.

באשר על כן נראה לי שיש מקום להקל ולהורות היתר בנידון שאלתו דמר, בהנחת טו"ת ותפלה בציבור בסמוך

השלישי והערכי מתבסס על דיוק באבחנה של לעג לרש. קיים לעג אם אנו מקיימים המצוות, לעומת המתים שאינם חייבים בהם. אבל אם אנו מתייחסים לבית העלמין כמקום של קדושה, הרי אנו משבחים את המתים, ולא לועגים להם. והראיה לדבר זה, היא ההתכנסות של ההמונים אל הקבר.

ציינו שנראה שהרב ולדנברג נדחק מעט, כי כך הוא מסיים את התשובה,

מובן שהעיקר בזה ביסוד ההיתר הוא על יסוד חילוקו של הגאון הנצי"ב ז"ל כנ"ל, וכל האמור משמשים כסניפים נוספים.

זו אמירה על פיה כל הנימוקים הערכיים לא כל כך תופסים כנגד הגמרא המפורשת האוסרת להתפלל בבית העלמין, והרב ולדנברג מתבסס על העומק של גופת הנפטר, לבין רצפת בית הכנסת. זהו עקרון שכבר מופיע בגמרא, המגבילה את האיסור לד' אמות בלבד.

סיכום

אם נסכם הדברים,

1. העיקרון של לועג לרש, מחייב אותנו להימנע מקיום של מצוות לצידו של הנפטר, וכן בבית העלמין.

מכאן שאין ללכת בבית העלמין מעוטר בטלית ובתפילין, ואין לקרוא בתורה בבית העלמין.

2. האיסור הזה יחול גם על קברי צדיקים שבתוך בתי עלמין.

3. לקברי הצדיקים העומדים בפני עצמם, יש דין מיוחד. לא חל עליהם העקרון של לועג לרש. העקרון בטל בגלל שקבר הצדיקים נחשב למקום מקודש, ויש ענין להתפלל דווקא במקום שהוא מקודש.

עד כאן עסקנו באיסור להתפלל על יש הנפטר או בבית העלמין, כשם שאסור לקיים שם מצוות כל שהן. בשבוע הבא נעסוק בע"ה בעקרון של דורש אל המתים. ננסה להבין אם מותר לנו לבקש מהמתים שיסייעו בעדנו.